Gènere i bilingüisme: connectant experiències i teories[1]

Joan Pujolar
Universitat Oberta de Catalunya

Abstract

In this paper, I argue for the need to strengthen the connections between "gender and language" studies and other fields of linguistics concerned with forms of social domination, particularly with approaches to bilingualism and multilingualism that examine the role of linguistic diversity in the production and reproduction of inequalities. Gender and language studies have made contributions that are important from a wider linguistic and sociolinguistic perspective; but very few studies have focused so far in connecting gender and bilingualism. Here I begin by briefly exploring the separate historical trajectories of gender studies and bilingual studies. I reflect in particular about their theoretical and epistemological differences and coincidences. The few studies that have addressed the interrelations between gender and bilingualism show that gender is indeed essential to understand how linguistic difference is mobilized in the reproduction of or resistance against inequalities. Is it possible for bilingual studies to make a comparable contribution to gender studies? In the last section of the paper, I reflect on how this could be so, basically by deconstructing or critiquing received notions of language in a way that is comparable to what gender studies have done with notions such as femininity and masculinity.
Key words: *Gender and language ~ bilingualism ~ post-structuralism ~ social inequalities ~ Bakthín*

1. Introducció

Amb aquest paper, la meva intenció és advocar perquè es reforcin les connexions entre estudis de "gènere i llengua" i altres camps de

International Perspectives on Gender and Language (2007)
© José Santaemilia, Patricia Bou, Sergio Maruenda & Gora Zaragoza (eds.)
Valencia: Universitat de València. 3-30.

lingüística que s'ocupen de formes de dominació social. En aquest cas, defenso concretament la importància dels estudis sobre bilingüisme i diversitat lingüística en general dins els estudis de gènere. Per tant, em plantejo la pregunta següent: com poden contribuir els estudis de bilingüisme a una comprensió de les desigualtats de gènere?

Fins ara, els estudis de gènere, la lingüística feminista i la recerca sobre llengua i gènere han contribuït significativament al desenvolupament teòric dels estudis de bilingüisme. Crec que aquesta visió seria corroborada per la majoria de recercadors generalment associats amb estudis bilingües, però que també han treballat temes de llengua i gènere (Marilyn Martin-Jones, Monica Heller, Kathryn Woolard, Jacqueline Urla, Susan Ehrlich, Aneta Pavlenko, Ingrid Piller, Kathryn Jones, Susan Gal, Adrian Blackledge, Bonny Norton, etc.). Pavlenko, juntament amb Piller, Blackledge (Pavlenko *et al* 2001) Ehrlich i molts altres han proveït arguments sòlids (en base a un corpus de recerca en continu creixement) en la línia que els estudis de bilingüisme han de tenir en compte necessàriament les qüestions de gènere (Pavlenko 2001; Pavlenko *et al* 2001; Piller & Pavlenko 2004). Altrament els descobriments i les anàlisis esdevenen molt superficials, i els problemes socials abordats no es tracten adequadament, ja que s'ignora un dels eixos fonamentals de categorització i diferenciació socials.

Tanmateix, què aporten els estudis de bilingüisme (o multilingüisme) als estudis de Gènere i Llengua? Simplement una dimensió més d'identitat, com classe, etnicitat, raça, edat? Simplement l'estudi d'una altra forma de capital cultural entre d'altres? Simplement un atribut més d'individus i grups, com un coneixement adquirit, unes habilitats físiques o intel·lectuals, gustos, estils de vestit?

En aquest paper, argumento que els estudis de bilingüisme poden fer una contribució important als estudis de llengua i gènere. Això es pot fer si deconstruïm no només la noció d'identitat (com han fet els estudis de gènere); sinó també la noció de llengua. En lingüística, el bilingüisme sempre s'ha considerat un fenomen marginal o anormal; però què passaria si fos la norma? Què passaria si les llengües no fossin en realitat aquests sistemes tancats, autodefinits i independents que històricament

ens hem imaginat? Què passaria si el llenguatge fos intrínsecament híbrid? Quines serien les conseqüències d'això per als estudis de gènere?

El feminisme, els estudis de les dones o els estudis de gènere han fet contribucions importants a les humanitats i a les ciències socials, tot desemmascarant els pressupòsits androcèntrics de moltes pràctiques socials, incloses teories científiques i metodologies. Tot implicant-se en una crítica sobre les relacions de dominació, moltes feministes han explorat les connexions entre desigualtats de gènere i altres formes de desigualtat, com la raça, la classe o l'etnicitat. Des d'aquest punt de vista, el feminisme ens ha fet veure que les desigualtats socials solen basar-se en processos complexos on es combinen diverses formes de categorització en contextos socials diferents. El feminisme, en conclusió, proposa maneres noves d'entendre i estudiar la societat i la subjectivitat. Els estudis sobre llengua i gènere també han fet contribucions crítiques a lingüística i a la sociolingüística, sovint descobrint pràctiques androcentriques i prejudicis en aquests camps. També han tret a la llum i analitzat pràctiques comunicatives i socials subtils que revelen desigualtats entre homes i dones i entre models de gènere i sexualitat diferents.

Tanmateix, és necessari pensar de quina manera la sociolingüística del bilingüisme pot fer contribucions valuoses als estudis feministes i de gènere. Què han de dir sobre dominació social? En aquest paper, exploro aquestes qüestions a través de diversos estudis sociolingüístics que aborden d'una manera integrada qüestions de gènere i multilingüisme. Sostindré finalment que és a través de la deconstrucció de la noció de llengua que la sociolingüística podrà fer una contribució important als estudis de Gènere i Llengua i a les lluites contra les desigualtats en general.

Per fer això, començaré amb una visió històrica dels desenvolupaments teòrics dels dos camps. Això suposa un cert grau de simplificació, que espero que sigui vista com a necessària.

2. Dues històries paral·leles

Fins als anys 1990, la sociolingüística del gènere i la del bilingüisme seguien línies paral·leles, per bé que ambdues eren sensibles a

desenvolupaments que es produïen de manera general dins de les àrees de la sociolingüística, l'anàlisi del discurs, l'anàlisi conversacional i la pragmàtica. Hi havia poques excepcions a aquesta "desconnexió", com els estudis de Schlieben-Lange (1977), Solé (1978) o Turó (1987). Després d'això, s'ha produït una evolució des de la perspectiva de "dèficit", passant pel debat de "dominació" envers "diferència", fins al canvi posterior cap al "post-structuralisme" (Cameron 1992; Pavlenko 2001). L'evolució dels estudis del bilingüisme no ha estat críticament analitzat en la mateixa mesura (vegeu, en tot cas, Williams 1992), cosa que implica que hauré d'assumir bona part de la responsabilitat pel retrat que en faig, que està inspirat per idees desenvolupades en el marc del Grup de Recerca sobre el Bilingüisme de la Universitat de Lancaster.[2]

Veig la trajectòria dels estudis de gènere com un procés que ha portat cap a la deconstrucció de les nocions de gènere i identitat. Això s'ha projectat també en els estudis que analitzen la relació entre gènere i bilingüisme, que revisaré més avall. Però els estudis de bilingüisme en general no han apostat tan clarament en aquesta direcció. Hi ha hagut, això sí, alguns desenvolupaments que sembla que hi apunten, és a dir, que insinuen una certa deconstrucció de les idees de llengua/llenguatge i les de competència comunicativa a través de nocions com "discurs", "pràctiques lingüístiques" i "ideologies lingüístiques" (Woolard 1998). Tanmateix, crec que hi ha encara la necessitat de reflexionar més explícitament sobre el que el llenguatge és i el que les llengües són. En aquest paper, esbosso algunes idees de com es podria fer això des de la perspectiva dialògica proposada per Mikhaïl Bakhtín (1981, 1986).

Es diu que els estudis de gènere i llengua comencen amb la publicació de "Language in woman's place" (Lakoff 1975). Més tard, es va emmarcar aquest treball dins l'anomenada "perspectiva del dèficit" perquè retratava la parla de les dones com a "provisional", "no assertiva", com mancada de trets necessaris de participants conversacionals madurs. Recercadores posteriors van sostenir que els trets de parla femenina en converses mixtes reflectien la posició inferior de la dona, el seu estatus com a individu "dominat" en relació amb els homes. Fishman (1983) observava que moltes dones assumien papers

perifèrics en la conversa, que només proporcionaven suport per als que duien la veu cantant, que eren gairebé sempre els homes. Alhora, uns altres investigadors procuraven construir una visió més completa de la parla de les dones, especialment en converses de grups exclusivament femenins. S'inspiraven en idees d'estudis contemporanis en comunicació intercultural, com va ser el cas de Maltz & Borker (1982), que recollien les idees de Gumperz en relació al bilingüisme i a la competència comunicativa. Aquest plantejament s'identificava com al de "la diferència"·o el "subcultural", ja que retratava les formes femenines de parla com a simplement "diferents", però igualment vàlides, que les dels homes (Tannen 1984; Coates & Cameron 1988). Per una banda, les crítiques al plantejament de la dominació se centraven en el fet que només problematitzés les identitats femenines, la qual cosa donava a entendre que les maneres de fer dels homes eren les "normals". Per l'altra banda, l'enfocament de "la diferència" fou criticat perquè, segons es deia, feia invisibles els mecanismes de dominació social i les privacions que s'imposaven a les dones. Naturalment, aquesta dicotomia va ser útil com una manera de provocar debats programàtics; però els dos enfocaments no s'excloïen mútuament: al capdavall, la dominació es legitima típicament en base a discursos sobre la diferència, i la descripció de diferències tampoc no exclou la presa en consideració de qüestions de dominació (Uchida 1992; Cameron 1992). En tot aquest panorama, hi ha un quart fil que mereix esment: els estudis sobre "llenguatge sexista", que tendien a centrar-se en les formes asimètriques de representació d'homes i dones en diversos texts.

Cameron (1992) proporciona el que crec que és una crítica molt aguda als estudis que se centren merament en anàlisis del contingut i de representació en texts sense prendre en consideració la forma com els textos s'utilitzen o s'apropien en contextos concrets.

El llibre de Cameron (1992) sobre "Feminisme i Teoria Lingüística" va constituir una excel·lent avaluació teòrica d'aquest primer període anterior dels estudis de gènere i llengua. Va defensar de manera convincent que el problema radicava en els pressupòsits estructuralistes que consideraven el llenguatge com un sistema de significats, els quals són independents de l'ús en societat del llenguatge. D'aquesta manera,

hom acabava amb lectures deterministes de teories com la hipòtesi de Sapir/Whorf o l'enfocament psicoanalític lacanià; o, al contrari, s'acabava amb la idea ingènua que la discriminació de gènere es podria resoldre només purificant llenguatge de formes d'expressió sexistes, o fins i tot fent que les dones parlessin en un estil més assertiu (vegeu Cameron 1992). D'altra banda, l'alternativa era suposar que l'ús de llenguatge simplement reflectia l'estructura social sense cap mena de mediació i que, per això, "tot el que té relació amb el comportament de les dones es pot atribuir simplement a la seva subordinació" (ibídem: 73).

A partir d'aquest moment, els estudis de gènere i Llengua s'ha caracteritzat globalment com a "postestructuralista." Tal i com Pavlenko (2001) ho descriu, aquesta nova perspectiva considera el llenguatge (en tant que pràctica social) com el locus constitutiu de l'organització social, la identitat i el poder. Tal i com el terme indica, la noció foucaultiana de discurs és essencial, per bé que s'incorpora amb l'important matís metodològic d'inscriure'l en "contextos", en una dimensió "situada." A aquest "paradigma" segueix lògicament la idea que les identitats es construeixen a través del llenguatge o del discurs, cosa que vol dir que el llenguatge no "reflecteix" el gènere; sinó més aviat el contrari, que el gènere emergeix a partir de l'ús del llenguatge o de les pràctiques discursives. La idea de Butler (1990: 25) que "la identitat és performativament constituïda per les pròpies expressions que se'ns presenten com els seus resultats" ha proporcionat una explicació metafòrica potent per a aquest principi, que ha tingut un impacte ampli més enllà del propi camp. El treball de Connell (1987) sobre la diversitat de models de gènere i les seves interrelacions ha permès donar profunditat a moltes anàlisis, i ha permès als investigadors de G&L d'alliberar-se dels estereotips tradicionals de gènere d'una manera definitiva (Thorne 1993, Goodwin 1990). Dins del camp mateix, la focalització en el context ha portat a construir el concepte de "comunitats de pràctica" (Eckert & McConnell-Ginet 1999), que permet la reconceptualització de la noció de "comunitat de parla" d'una manera que emfasitza la seva situacionalitat, la contingència dels seus límits i el seu caràcter construït. Els etnògrafs en especial també han quedat

convençuts de la necessitat d'atendre la construcció d'identitats múltiples dins la interacció social, el que Eckert & McConnell-Ginet (1999) també anomenen "coconstrucció". La idea és que el gènere mai no es construeix de forma aïllada d'altres eixos de relació social, com la classe, l'etnicitat, l'edat, etc. La idea recorda debats anteriors dins el feminisme sobre la qüestió de les dones de comunitats minoritàries, i ha proporcionat la base necessària per justificar -entre altres coses- les interrelacions entre pràctiques de gènere i pràctiques bilingües.

Finalment, els investigadors del camp han mantingut el seu interès per incorporar marcs sociològics que podrien ajudar a conceptualitzar adequadament les relacions de dominació. En els anys posteriors, trobem referències creixents (tant explícites com implícites) a les idees de Pierre Bourdieu (1991), els treballs del qual assoliren àmplia difusió quan es traduïren a l'anglès les seves reflexions sobre el llenguatge. Des d'aquesta perspectiva, les desigualtats de gènere es conceptualitzen en termes de lluites per l'accés a recursos materials i simbòlics, així com de lluites per la legitimació de les diverses formes de capitals culturals i simbòlics (Pujolar 2001; Bucholtz, en premsa). Un dels nostres reptes presents és precisament la necessitat de trobar maneres de connectar les nostres anàlisis contextualizades, de pràctiques situades, amb els processos més amplis que responen a la lògica dels mercats de Bourdieu.

La recerca sobre bilingüisme també va partir d'una concepció de la identitat com a fixa i estable, i amb una interpretació de les pràctiques lingüístiques com a expressió d'aquesta identitat. El bilingüisme s'ha centrat principalment en els espais de contacte entre varietats lingüístiques institucionalitzades (això és, llengües). El seu focus principal ha estat sobre llengua i etnicitat, i sobre la importància de les llengües en la construcció d'identitats nacionals (p. ex. Fishman, 1999). Els primers estudis es basaven en una sociologia estructuralista-funcionalista, que suposava que el contacte de llengües anava necessàriament associat amb la distribució funcional de varietats lingüístiques (p. ex. diglòssia) (Fishman 1967, 1972). Els etnògrafs sociolingüístics, tanmateix, revelaven una imatge més complexa i s'adonaven que els parlants bilingües feien usos subtils, creatius del seu "repertori lingüístic" (Blom & Gumperz 1972). Així Gumperz (1982)

proposava veure els canvis de llengua o "code-switching" com a "estratègies discursives" que es podien analitzar des d'una varietat de perspectives (pragmàtica, discursiva, conversacional). L'atenció al context va esdevenir per aquesta raó un component important dels estudis sobre bilingüisme, especialment els etnogràfics. El moviment cap a una perspectiva postestructuralista que incorporés una visió político-econòmica va tenir precedents en els treballs de Gal (1979) i Woolard (1985), i es consolidà amb la formulació d'un programa per examinar les "ideologies lingüístiques" (Woolard 1998) i amb els treballs de Heller sobre minories lingüístiques i modernitat (Heller & Martin-Jones 2001; Heller 1999). Una contribució recent molt important és el recull de Makoni & Pennycook (2007). Des de la perspectiva de la pedagogia lingüística critica i les experiències de planificació lingüística en contextos post-colonials, Makoni & Pennycook proposen la "desinvenció" del concepte de llengua. Els temes de gènere també s'incorporen cada vegada més a les anàlisis, especialment entre els estudis realitzats per sociolingüistes etnogràfics i antropòlegs lingüístics (vegeu, per exemple, Martin-Jones & Jones 2000).

Malgrat les múltiples orientations teòriques i metodològiques, la sociolingüística del bilingüisme ha desenvolupat un punt important de consens, és a dir: el fet que el bilingüisme constitueix una expressió de l'estratificació sociolingüística constitutiva de les societats humanes, així com un recurs important per a l'expressió individual. Ja en els seus primers treballs, Fishman (1972) havia sostingut que totes les societats presentaven formes de diferenciació lingüística que podrien estar obertes a l'anàlisi funcional: es parlaven varietats lingüístiques diferents fins i tot on es reconeixia l'existència d'una sola llengua. Els investigadors sobre alternança de codi anaven encara més lluny, tot defensant que el discurs bilingüe (code-switching, barreja lingüística, transferència) presentava elements d'estructuració que mostrava la capacitat dels parlants d'utilitzar els seus recursos lingüístics de maneres que la lingüística formal no podia explicar. El que aquests estudis anteriors estaven fent (sovint sense dir-ho) era suscitar dubtes sobre les suposicions monolingües de la lingüística, i qüestionar la legitimitat de les ideologies tradicionals que servien per legitimar els estats nació

monolingües. Una certa deconstrucció de la lingüística havia començat a fer camí.

En tot cas, crec que podem dir que hi ha hagut un cert procés de convergència entre els estudis etnogràfics de bilingüisme i els de gènere i llengua. Aquesta convergència ha tingut lloc dins dels principis teòrics i epistemològics del postestructuralisme, encarat principalment a través de perspectives orientades al context, situades i etnogràfiques.

Taula 1.- convergència entre estudis de gènere i llengua amb estudis de bilingüisme

Estudis de gènere i llengua	Estudis de bilingüisme	Timing
Categoritzacions de base biològica	Funcionalisme structuralista	1970s
Perspectives del: Dèficit Domini Diferència	Code-switching Tria de llengua com a "acte d'identitat"	1980s-90s
Plantejaments post-estructuralistes	L'economia política del bilingüisme	1990s-00s

3. Gènere, bilingüisme i context

La majoria de les publicacions que aborden tant temes de gènere com de bilingüisme daten de mitjans dels noranta. Ara donaré una visió de conjunt molt resumida dels seus resultats. Serà naturalment un resum molt breu del que s'està convertint en un camp transdisciplinari remarcablement fructífer. Hi ha ressenyes de recerca excel·lents fetes per Pavlenko (2001), Pavlenko & Piller (2004), Sunderland (2000) i altres. Des del meu punt de vista, hi ha tres aspectes principals que aquests estudis documenten d'una manera rica i suggestiva:

A. Els homes/La societat imposen a les dones restriccions d'accés a capital lingüístic (això és, al bi/multilingüisme)

En moltes comunitats, a les dones se'ls nega accés als espais socials on es desenvolupen determinades formes de capital lingüístic. La restricció

més òbvia és negar o restringir l'escolarització, i així impedir a les dones l'aprenentatge de llengües oficials, llengües de religió o altres varietats prestigioses, com pot passar en algunes comunitats de quítxues (Harvey 1994: 45) o entre els Nàhuatl (Hill 1987). Les dones també poden tenir dificultats per aprendre determinades llengües, dialectes o varietats si la seva mobilitat es restringeix o no se'ls permet de parlar amb forasters, com pot passar a la Geòrgia rural (Chinchaladze & Dragadze 1994) o al Maghrib rural (Sadiqi 2003). Naturalment, en algunes circumstàncies, les dones mateixes poden desenvolupar pràctiques autorestrictives, com passa a la fàbrica observada per Goldstein (1995) a Toronto, on les treballadores controlaven l' ús de l'anglès de les companyes. Alguns perfils de dones d'immigrants, especialment les que acompanyen un marit emigrant, pateixen típicament l'aïllament i els controls hermètics de les seves pròpies comunitats, la qual cosa els dificulta l'aprenentatge de la llengua de la societat d'acollida (Norton 2000).

B. El capital lingüístic de les dones és devaluat/deslegitimat (encara que siguin bi/multilingües, això no se'ls valora).

Les dones poden ser considerades com a monolingües simplement perquè la seva competència en altres llengües s'ignora o es considera inútil, com passa altre cop entre les parlants de quítxua de Harvey que proven d'utilitzar l'espanyol en reunions públiques formals. Tanmateix, quan les dones són efectivament bilingües o multilingües, no és extraordinari que això es consideri negativament com a sospitós, rebaixant o contaminant, com passa en situacions on les dones fan de mediadores entre els homes de la seva comunitat i la comunitat majoritària o les seves institucions. Tomkin (1994) esmenta aquests rols entre comunitats americanes natives, així com entre les classes obreres angleses. A la Gran Bretanya, les dones de Bangladesh, que estan alfabetitzades en bengalí, són tractades com a analfabetes pels mestres, i les seves pràctiques d'alfabetització amb els fills no es consideren pertinents per a la seva educació (Blackledge 2000). Sembla com si les dones presentessin sempre "la mena equivocada de competència bilingüe", sigui la que sigui. Com McDonald assenyala, "El poder de definir està sempre en un lloc extern [a elles]" (1994: 102).

C. Les dones construeixen les seves subjectivitats de manera creativa a través del seu repertori bilingüe

Tal i com apunten Norton (2000), Pavlenko (2001) i altres, les comunitats bilingües ofereixen als individus i grups tipus diferents de posicions subjectives connectades amb cadascuna de les varietats o amb els estils bilingües disponibles. Un rol clàssicament feminitzat és el d'educadora dels infants o fills, en què se li atribueix la responsabilitat de la reproducció cultural de la comunitat. S'ha vist que les dones negocien aquestes expectatives de maneres diferents. En alguns contextos rurals, pot ser que fomentin activament la substitució lingüística criant els nens (i les nenes en particular) en la llengua dominant per tal que superin les condicions socials difícils en què viuen; com Gal (1978) explicà que passava entre els camperols ugroparlants a Àustria, o McDonald (1994) entre parlants de bretó a França, o Constantinidou (1994) entre parlants de gaèlic a Escòcia. En altres casos, les dones es resisteixen al canvi de llengua, com a la Geòrgia rural (Chinchaladze & Dragadze, 1994) o entre els sami finesos (Huss 1999). Un altre aspecte interessant són les maneres com algunes polítiques d'educació lingüística s'adrecen específicament a dones d'immigrants per tal de convertir-les en agents de canvi cultural a les seves comunitats, tot ensenyant la llengua majoritària als seus nens i adoptant formes locals de gestió de la llar. Tals polítiques sovint es troben amb diverses formes de resistència passiva i activa (Cleghorn 2000; Pavlenko 2005). L'experiència d'aprenentatge de segones llengües també pot ser marcadament diferent per a homes i dones en contexts diferents, i influir de manera considerable en el procés d'aprenentatge (Pavlenko *et al* 2001).

4. Deconstruint les llengües

El que ara hem vist molt breument són algunes de les maneres com interactuen qüestions de gènere i bilingüisme de forma que ajuden a entendre el multilingüisme millor i mostren aspectes concrets de

desigualtat de gènere. Ara m'agradaria centrar-me en les implicacions teòriques i epistemològiques d'aquesta recerca en relació al llenguatge.

És interessant constatar que, històricament, ha estat en la recerca sobre gènere i llengua on tradicionalment s'han plantejat preguntes de fons sobre la naturalesa del llenguatge; molt més que no en la recerca sobre bilingüisme. Tots dos camps han constatat el caràcter universal de la diferenciació lingüística en relació al propi objecte d'estudi, com ho mostra l'afirmació de Gal que "La diferenciació sexual de la parla s'espera que ocorri onsevulla que hi hagi una divisió social entre els rols d'homes i dones – això és, universalment" (Gal 1978: 292).[3] Un altre punt inicial de coincidència està en la pertinència de la "situacionalitat," el "context" o "l'activitat" per explicar l'ús lingüístic. Entre sociolingüistes, la situació pot explicar els canvis de llengua o de registre. Ara bé, dins els estudis sobre gènere, la situacionalitat porta a plantejar qüestions més de fons. Així, quan Philips diu:

> "Les diferències de gènere en l'ús del llenguatge són sovint un reflex de les diferències d'activitats i estan associades amb les activitats més que amb el gènere." (Philips 1987: 7).[4]

En aquest context, hom es fa preguntes sobre el propi objecte d'estudi: què és el gènere i quina mena de connexió pot tenir amb el llenguatge? Aquest pas no el fan els recercaires sobre bilingüisme d'una forma tan explícita. No es planteja (fins molt més tard) la qüestió òbvia que la situacionalitat del llenguatge es contradiu amb la noció de llengua heretada de Saussure i Chomsky, per la qual cosa hom s'hauria de demanar què és la llengua o, com fa Tomkin, "Què és *una* llengua? I com de diferents han de ser les varietats lingüístiques perquè parlem de bilingüisme"? (1994: 186; l'èmfasi és meu). Per contra, és en Cameron (1992) on trobem un primer assaig de reconceptualització del llenguatge amb l'objectiu de fer-lo pertinent a les preguntes que hom es formula dins els estudis de llengua i gènere:

> "La pràctica social d'utilitzar el llenguatge no es defineix simplement per l'acte de parlar (o d'escriure o de fer signes). Ni es defineix exclusivament en

> base a les pròpies estructures del llenguatge, tot i que aquestes hi influeixen. El que defineix més crucialment aquesta pràctica social, jo defensaria, és l'acte d'adreçar-se a algú, en algun context, amb algun propòsit." (Cameron 1992: 186).[5]

Si la lingüística estructuralista es basa en el principi d'esborrar el context del llenguatge, cosa que esborra al seu torn qualsevol connexió entre fenòmens lingüístics i socials, llavors ¿com podem parlar de gènere? ¿com podem parlar de bilingüisme? La sociolingüística variacionista intenta resoldre la contradicció mitjançant l'estadística. Per això és encara més revel·ladora l'afirmació d'Eckert & McConnell-Ginet:

> "El problema més fonamental és que, si busquem patrons en dades lingüístiques que són independents de les pràctiques de comunitats particulars, aleshores acabem en el millor dels casos amb informació correlacional, i mai no podem oferir relacions explicatives. Aquestes pràctiques, típicament, són pertinents no només per al gènere, sinó també per a altres aspectes d'identitat social i altres relacions (Eckert & McConnell-Ginet 1999: 190).[6]

Els estudis de bilingüisme, com deia abans, no han abordat d'una manera tan decisiva el qüestionament de les categories fonamentals pròpies de la disciplina fins molt recentment (Makoni & Pennycook 2007). En tot cas, és significatiu que les aportacions més explícites en aquest sentit s'hagin produït precisament en estudis que combinen aspectes de bilingüisme i de gènere, com Pavlenko (2001) o Pavlenko i Piller (2004):

> "Mentre el terme 'llenguatge' suposa una cadena de signes sense un subjecte, produïda i vista des d'una posició 'objectiva' o des d'enlloc en particular, el 'discurs' com a 'pràctiques que formen els objectes de què parlen' (...) implica éssers humans com a agents que operen en contexts específics." (Pavlenko 2001: 121).[7]

> "Els Enfocaments postestructuralistes feministes (...) ja no veuen el llenguatge com a un conjunt d'estructures transmigrades del cos. Més aviat,

> el llenguatge es converteix en el locus de l'organització social, del poder, de la consciència individual, i en una forma de capital simbòlic (...) un procés situat de participació en comunitats de pràctica múltiples i amb espais de conjunció." (Pavlenko i Piller, 2004: 492)[8]

Tant Piller com Pavlenko & Piller apunten breument la necessitat de desenvolupar una visió del llenguatge que doni compte dels processos d'articulació de la subjectivitat, del fet que les pràctiques lingüístiques són productives de representacions i de relacions socials i, per tant, intrínsecament ideològiques. Per bé que alguns estudis de bilingüisme havien detectat fa temps que la tria de llengua sovint responia a la negociació de relacions socials (Scotton 1988), hom troba a faltar aquesta aposta explícita per una concepció discursiva, constructivista i crítica de les pràctiques lingüístiques i que té implicacions importants per al propi objecte d'estudi.

Cal dir, però, que aquesta crítica de la lingüística que els estudis de gènere han iniciat es troba encara en una fase molt incipient. Moltes de les afirmacions suara citades provenen de textos introductoris de llibres, capítols i articles, amb la significativa excepció del llibre de Cameron (1992) i el més recent de Makoni & Pennycook (2007). Això vol dir que no disposem d'un marc teòric i metodològic mínimament desenvolupat, com el tenen la lingüística estructural o el variacionisme. En les darreres dècades, els estudis del discurs ens han permès eixamplar l'abast de les nostres anàlisis tot incorporant l'anàlisi de continguts, idees de la pragmàtica i de l'anàlisi conversacional i molts altres fenòmens. Tanmateix, això s'ha anat fent d'una forma temptativa i intuïtiva, tot integrant de manera eclèctica i amb el màxim rigor possible conceptes i procediments de procedència molt diversa.

El resultat d'això és que les preguntes fonamentals de caire teòric i epistemològic no s'han pogut abordar a fons. En relació al bilingüisme, per exemple, encara no sabem com les llengües i les varietats lingüístiques s'inscriuen en una visió discursiva del llenguatge, i aleshores no sabem què és exactament el bilingüisme. Si les llengües no són el que l'estructuralisme en feia, què són? Per què són categories

significatives per als parlants? I per què són objecte de tantes lluites socials en tots els nivells?

No pretenc, com és obvi, donar resposta a totes aquestes qüestions en aquest text. Però sí que m'agradaria fer algunes aportacions que em sembla que poden ser útils. Makoni & Pennycook (2007) han obert el camí examinant la manera com el concepte de "llengua" de la lingüística s'ha utilitzat com una manera de controlar i gestionar les poblacions colonitzades i desarticular les pràctiques culturals que no encaixaven amb els programes de "desenvolupament" i "modernització." Amb tot, tenim alguna manera alternativa a la tradicional de recollir i conceptualitzar les pràctiques lingüístiques? Podem analitzar enunciats d'una forma que no s'hagi de recolzar en les categories de la lingüística tradicional, sempre basades en criteris purament formals? Jo crec que no tenim encara aquesta lingüística alternativa malgrat els intents interessants de Harris (1990), Yngve (2004) i altres. I aquí el que vull simplement suggerir és que la perspectiva dialògica de Bakhtín sobre el llenguatge pot contenir la clau per a reconstituir molts dels conceptes i fenòmens que hem estudiat tradicionalment

4. La lingüística dialògica

Els treballs de Bakhtín van causar una forta impressió en el moment que aparegueren les traduccions a l'anglès de principis dels 1980 (Bakhtín 1981, 1986) i foren àmpliament citats en estudis literaris i sociolingüístics fins a principis dels 1990. Ara, però, la febre de Bakhtín sembla que ha passat sense deixar una empremta significativa, cosa que jo personalment atribueixo a la dificultat d'incardinar els seus principis dins les pràctiques analítiques pròpies dels nostres estudis. Jo mateix vaig fer un intent a Pujolar (2001) i altres autors han fet aportacions que no han tingut encara l'impacte desitjat (Moraes 1996; Woolard 2004). En el proper apartat, intentaré argumentar algunes implicacions de les idees de Bakhtín per a teoritzar els espais de contacte entre bilingüisme i gènere.

La idea fonamental del pensament lingüístic de Bakthín s'expressa amb el concepte de dialogisme, que l'autor explica de la manera següent:

> "Qualsevol enunciat, a més del seu propi tema, sempre respon (...) d'una manera o altra als enunciats d'altres que l'han precedit (...) El discurs s'adreça no solament al seu propi objecte, sinó també a la parla dels altres sobre el mateix (...) Però l'enunciat es relaciona no solament amb el seus precedents, sinó també amb els enllaços subsegüents dins la cadena de comunió de la parla... [L]'enunciat es construeix tenint en compte les possibles reaccions de resposta, ja que és en essència per a elles que ha estat creat." (Bakthín 1986: 94)[9]

Dialogisme significa que el llenguatge és inherentment responsiu, cosa que implica que només adquireix valor, o significat, en el context on apareix. Aquest concepte és el que al meu entendre obre les portes a una possible lingüística postestructuralista. Una implicació important del dialogisme radica en la posició ambivalent i dispersa de la subjectivitat dins el mateix enunciat. Per a Bakhtín, "Cada enunciat és curull d'ecos i reverberacions d'altres enunciats amb els quals està en relació dins l'espai comú de l'esfera de comunicació de la parla" (Bakthín 1986: 91).[10] Això fa que l'enunciat sigui híbrid per naturalesa, ja que "és curull de paraules "d'altri", diversos graus d'alteritat i diversos graus de propietat." (*ibídem* 89).[11] El parlant assimila, refà i reaccentua aquestes paraules i veus que agafa dels altres, del diàleg que ens envolta (Bakthín 1986: 89). El parlant manipula les veus i construeix i negocia les seves relacions amb aquests diferents subjectes dins el propi enunciat, que no és una veu unitària.

Un altre aspecte de la lingüística tradicional que Bakhtín posa en qüestió és la separació entre forma i significat:

> "Forma i contingut en el discurs són u, una vegada comprenem que el discurs verbal és un fenomen social" (1981: 259).[12]

És a dir, per a Bakthín, la forma i el contingut lingüístics convergeixen en l'enunciat. Esdevenen inseparablement enllaçats amb el context i amb les subjectivitats, les representacions i les relacions socials

que contribueixen a construir. Això és el que forma els "gèneres de parla" (*speech genres*) i, alhora, el que explica teòricament el caràcter "heteroglòssic" del llenguatge. Els gèneres són "tipus relativament estables" (*ibídem* 60) d'enunciat que es poden descriure tant en termes de contingut (una gamma particular de temes, una perspectiva ideològica particular) com en termes de forma (llargada, entonació, estructura compositiva). Aquests gèneres s'associen doncs as situacions i formes d'expressió pròpies de diversos grups socials:

> "La societat, de fet, és sempre lingüísticament diversa, estratificada o heteroglòssica. L'estratificació social de llenguatge és paral·lela a la diversitat de grups socials (classes, generacions, professions, grups d'amics, etc.). Com que cada grup social està associat a activitats particulars, relacions socials i ideologies, cadascun desenvolupa els seus propis gèneres de parla que, gradualment i amb el temps modelen accents diferenciats, estils, dialectes i llengües." (Pujolar 1995)

Per tant, les varietats lingüístiques emergeixen en base a repertoris complexos de gèneres de parla, i impliquen no solament trets formals sinó també ideologies.

La manera com aquests principis es poden aplicar a projectes de recerca i per a fonamentar procediments analítics concrets no és encara obvi. Actualment, ens hem acostumat a la idea que la importància d'un tret lingüístic o discursiu particular s'hagi d'ancorar a un context; però encara ens sentim més segurs quan utilitzem purament criteris formals per identificar aquests trets (siguin fonemes, parells adjacents, llengües o algunes configuracions ideacionals). No sabríem com expressar la seva associació amb un "gènere" i en base a què té sentit fer-ho. Per començar, hauríem de saber què és exactament un gènere, ja que prové d'una concepció dialògica del llenguatge que s'ha de desenvolupar metodològicament.

Tanmateix, puc imaginar-me algunes maneres d'explorar el dialogisme de forma que sigui pertinent a l'estudi dels gèneres (masculins, femenins, o altres). Les idees de Bakthín i Voloshinov (o del Cercle Bakthín) sovint treuen el cap en molts estudis, i l'obra de Kristeva ha estat molt influent entre els analistes crítics de discurs (Fairclough

1992). Les observacions de Jean Mills en el seu estudi sobre mares pakistaneses a la Gran Bretanya en són un bon exemple:

> "En termes Bakthínians, la subjectivitat és social per naturalesa, ja que els individus només s'assumeixen a si mateixos en interacció amb els altres. (...) els parlants indicaven mitjançant un diàleg amb si mateixos, o citant les paraules d'altres, que havien assumit, o que estaven en procés d'assumir, un aspecte significatiu de si mateixos." (Mills 2004: 168)[13]

En la meva pròpia recerca, he mostrat com algunes formes d'alternança lingüística revelen clarament una juxtaposició de gèneres que estan connectats amb diferents subjectes i posicions socials.

Exemple 1
Patrícia: es una escola de pago • i el curs val unaa- • tot el any • són unes cent mi- • quasi dos-centes mil peles • *lo pagas a codo- cómodos plazos dee ochoo o diez mil pelas al mes* però • • però són deu bitllets [pica a la taula, somriu]
(extret de Pujolar 2001)

En aquest petit extracte d'una entrevista, Patricia, una jove catalana, expressa la seva posició en relació al pagament d'un curset de formació. La seva pròpia veu es representa en català col·loquial; però també incorpora una veu institucional que parteix de la fraseologia del màrqueting en espanyol. Aquí les dues veus marquen no solament un canvi de tema; sinó també dues perspectives ideològiques que difereixen, dues posicions subjectives i dos entramats de relacions. En català hi ha la dona que ha de lluitar per guanyar diners per a ella i per a la seva família; en espanyol és la clienta vista des de la perspectiva d'una organització burocràtica que construeix els subjectes en termes de les seves capacitats financeres. Cada veu importa i imposa els seus propis criteris d'avaluació i és el subjecte parlant el que organitza la narrativa de forma que estableix, en aquest context, a quina veu es dóna més validesa. La narrativa és, per tant, no només una representació; sinó que constitueix també una demanda de legitimitat d'una formació discursiva

concreta per davant d'una altra. El caràcter híbrid del segment és obvi pel contrast fàcilment perceptible entre català i espanyol; però també es podria aplicar a un context on s'utilitzi només una llengua institucionalitzada de referència. L'enunciat també es pot interpretar en tant que revelador d'una forma de resistència a la posició social del subjecte parlant, a qui falten els recursos per accedir a un mode específic de capital educatiu. Per tant, això es pot lligar amb qüestions d'estructura social i de desigualtats, tot i que caldria clarament aportar més elements del context que no són directament pertinents a aquesta argumentació.

Hi ha, en qualsevol cas, un altre exemple d'una cita de Jean Mills que ens indica d'una forma molt més clara el subtext ideològic de determinades varietats lingüístiques. La narrativa és similar en molts aspectes; però més explícita. És la transcripció d'una entrevista a una dona del Punjab que reflexiona sobre el fet que la seva obligació com a mare implica passar la religió als nens i que això s'ha de fer en urdú.

> One of the things, one that we are taught in Islam or in Urdu, that heaven is at the foot of the mother, mother's feet... so, respect your mother and your life after will be, you know, rewarded and so on. Now if you say that to them in English. 'Son, heaven is at your mother's feet', they just look at you and say 'Mom are you alright?' sort of thing because it just doesn't make any sense to them... I know you can say it in English but it doesn't seem to have the same meaning (extret de Mills 2004: 180)

A partir d'aquí l'entrevista deriva en una discussió sobre traducció. Tanmateix, aquí l'interessant és que la dona representa el seu repte en termes d'un diàleg imaginat amb el seu nen, dins el qual adoptaria la veu o el gènere de les escriptures (l'urdú traduït a l'anglès) mentre que el seu fill es representa amb un tomb expressiu anglès marcadament col·loquial i que denota un escepticisme juvenil. La intenció és que la juxtaposició dels dos gèneres faci visible la seva incompatibilitat ideològica. Per una banda, el text urdú traduït obté la seva legitimitat de la seva ubicació històrica en generacions i xarxes de texts panjabis inserits en determinades pràctiques espirituals, educatives i socioeconòmiques. D'altra banda, la veu de la joventut anglesa que no té

una "mare" (*mother*), sinó una "mama" (*mon*) apunta cap a un jove al qual és difícil demanar compromisos espirituals (probablement, més enllà dels distribuïts i legitimats per indústries culturals transnacionals o pels propis grups d'iguals). El que és obvi és que aquí el problema no és l'aspecte "lingüístic" de la traducció; sinó el fet que les dues veus beguin de fonts divergents de legitimitat, que connectin amb converses diferents, pràctiques ideològico-textuals diferents. El repte per a la mare és el de crear un espai per a les pràctiques socials panjabis/urdús per a un fill que en gran mesura porta una vida anglesa.

I aquí és on hi ha el missatge important. Les varietats lingüístiques no es constitueixen simplement en base a trets lingüístics; es constitueixen en base a conjunts complexos de gèneres que incorporen de forma inextricable elements formals i ideològics. Es constitueixen en base a material ideològico-verbal que està ancorat en un context i, com a tal, en una història específica. L'ús d'una varietat lingüística o una altra enllaça amb diverses trajectòries històriques en complexos entramats de diàlegs i veus, reals o de ficció, d'altres subjectes parlants. L'enunciat és sempre un punt d'encontre, o d'impacte, d'aquestes trajectòries, dins les quals el parlant malda per posicionar-se en funció dels seus interessos. Totes les varietats s'ancoren en contexts particulars i subjectes socials que són constituïts per lluites ideològiques i desigualtats; i porten inscrites les relacions dialògiques que remeten a les seves pròpies fonts de legitimitat.

Per tant, les varietats lingüístiques són més que simples eines, codis, de comunicació que es poden dominar en millors o pitjors condicions. Són també més que uns simples actius o capitals abstractes, el valor dels quals fluctua segons la dinàmica de cada mercat. Són, a banda de tot això, partícips de les lluites ideològiques que legitimen i deslegitimen ideologies, tot facilitant o impedint l'accés a recursos simbòlics i econòmics. La diversitat lingüística és per això el resultat necessari d'un món on grups humans diversos, i subgrups dins d'ells, construeixen patrons diferenciats de relacions socials i identitats, i gaudeixen de vies diferents d'accés a recursos i poder. I no només això; la diversitat lingüística també s'inscriu en un món on els subjectes socials pouen dels

seus recursos lingüístics heretats, mitjançant els quals reprodueixen i transformen estructures socials heretades.

Des d'aquesta visió, podem començar a dibuixar un nou concepte del que són les llengües des d'una perspectiva dialògica. Les llengües, allò que tradicionalment n'hem dit llengües, són varietats hegemòniques ancorades en la legitimitat ideològica de determinats gèneres i pràctiques socials. Les llengües hegemòniques "governen" sobre una gamma complexa i inestable d'altres varietats amb què poden compartir (o no) molts recursos i amb les quals s'articulen de maneres diverses. Les varietats no es diferencien sistemàticament les unes de les altres; sinó que normalment tenen espais suficients de superposició, llevat que algun grup social concret tingui interès i capacitat de definir i mantenir unes fronteres.

Com Bourdieu observa molt agudament, l'adquisició de llengües hegemòniques no concedeix legitimitat als que les aprenen pel sol fet de saber-les. La legitimitat per parlar-les deriva del reconeixement que s'atorga a grups i individus concrets que poden assumir les posicions subjectives esperades i representar, "performar", els gèneres legítims, tot reproduint les ideologies associades a moments i llocs concrets. Els individus, a més, no adquireixen ni utilitzen una única varietat; sinó que solen disposar-ne d'una gamma. Com hem vist, la diversitat de llengües pot aparèixer dins d'enunciats híbrids senzills en els quals es negocien conflictes i contradiccions. Tanmateix, els parlants han de lluitar amb les implicacions ideològiques i les conseqüències materials d'utilitzar les diverses llengües i varietats. Les habilitats lingüístiques, les seves ideologies associades i sancions s'inscriuen, en qualsevol cas, en disposicions somatitzades que constitueixen el que Bourdieu anomena l'habitus lingüístic.

Les implicacions d'aquesta visió dialògica de les llengües per als estudis de gènere poden ser profundes i diverses. En aquest escrit, només puc assajar algunes breus reflexions relacionades amb els estudis de gènere i bilingüisme que he esmentat més amunt. En certa manera, es tracta de formular-nos les preguntes de manera diferent. No es tracta només de preguntar-se per què les dones sempre parlen la varietat incorrecta. Potser podem preguntar-nos més aviat per la naturalesa o la

dinàmica del conflicte entre les llengües de dones, per una banda, i les varietats públicament legitimades típicament masculines, per l'altra banda; incloent-hi el paper de totes aquestes varietats en la producció i legitimació de femininitats i masculinitats tradicionals.

Així, els estudis de gènere i bilingüisme podrien documentar l'apropiació per part de les dones d'unes varietats històricament masculinitzades (això és, els seus gèneres, ideologies i identitats), procés que seria el corol·lari lingüístic de l'assumpció de rols i formes de relació tradicionalment masculins. Des d'aquest punt de vista, potser cal començar reconeixent la necessària incongruència que es crea sovint entre categoritzacions lingüístiques i socials històricament constituïdes: per exemple, les dones que assumeixen rols i formes d'expressió tradicionalment associats als homes. Un exemple clàssic d'això es trobaria en els debats sobre la qüestió de l'assertivitat en les dones (Cameron 1995).

En certa manera, l'experiència de les dones i dels homes lligats a formes de gènere no hegemònics imposa la negociació d'unes dualitats, la necessitat de compatibilitzar ideologies contradictòries. Vist des d'un punt de vista lingüístic (dialògic), és una mena de bilingüisme conflictiu en la mesura que situa el subjecte entre posicions polaritzades, això és, que es defineixen les unes en oposició a les altres.

L'experiència d'aquesta tensió segurament només és possible de reconèixer i de negociar si adoptem una visió autènticament crítica dels processos socials i lingüístics. És a dir, si reconeixem que tot ordre establert és inestable en un context on uns grups socials malden per mantenir-lo i reproduir-lo i uns altres per desmantellar-lo o redefinir-lo. I també si reconeixem l'ampli espai d'ambivalències i negociacions que existeix en la praxi social en relació als significats. Si, en lloc d'això, concebem el llenguatge i la subjectivitat en base a unes categories essencialitzants tancades i fora de context, és impossible concebre com les persones mobilitzen els recursos lingüístics per a assolir els seus projectes expressius, uns projectes expressius que no estiguin ja inscrits en aquest suposat codi lingüístic prefabricat.

Precisament, un aspecte que explica i facilita la possibilitat d'ambivalències són les múltiples i impredictibles combinacions de les

diverses dimensions de pertinença social (classe, raça, edat, professió) que també van acompanyades de les corresponents subjectivitats, patrons de relació i modes expressius propis.

Per tant, els estudis de bilingüisme o, millor dit, de l'heteroglòssia, haurien de reconèixer aquest caràcter obert del llenguatge, a semblança del que han fet els estudis de gènere amb el propi concepte que el defineix. Naturalment, cal reconèixer que sempre hi ha el perill sovint adduït de caure en un relativisme anecdòtic i socialment innocu que es conforma en documentar les diverses formes d'expressió o models de gènere sense tenir en compte les relacions de poder dins les quals es constitueixen. És un perill que sempre hi haurà; però crec que és del tot necessari reconèixer el caràcter obert del gènere i del llenguatge almenys per arribar a entendre qui, com i quan el seu potencial s'acaba tancant per donar com a resultat les estructures i formes de dominació que estem intentant d'entendre.

Vist des d'aquesta perspectiva dialògica, pot ser que els investigadors del bilingüisme no reconeguin el seu objecte d'estudi, ja que és un camp que té connexions històriques amb moviments polítics que malden per sostenir les delimitacions i la legitimitat de llengües institucionalitzades concretes, especialment les minoritàries enfront de les dominants. Segurament, els estudiosos del bilingüisme es malfien de forma natural del relativisme pel fet que els desequilibris de poder entre les llengües dominants i les dominades salten a la vista. Potser aquesta malfiança pot ser útil també als estudis de gènere per a desenvolupar una visió post-estructuralista que no obvii la qüestió de l'hegemonia.

Bibliografia

Auer, Peter (ed.) (1999) *Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. Londres: Routledge.

Bakthín, Mikhail (1981) *The Dialogic Imagination*. Ed. M. Holquist, trans. C. Emerson and M. Holquist. Austin: University of Texas Press.

Bakthín, Mikhail (1986) *Speech genres and other late essays*. Ed. M. Holquist, trans. C. Emerson and M. Holquist. Austin: University of Texas Press.

Blackledge, Adrian (2000) "Power Relations and the Social Construction of 'Literacy'and 'Illiteracy'. The experience of Bangladeshi women in Birmingham." Dins Marilyn Martin-Jones & Kahtyrn Jones (eds.) *Multilingual Literacies*. Àmsterdam: John Benjamins.

Blom, Jan-Peter and Gumperz, John J. (1972) "Social Meaning in Linguistic Structures: Code-switching in Norway". Dins John J. Gumperz & Dell Hymes (eds.) *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*. Nova York: Holt, Rinehart and Winston Inc. 407-434.

Bourdieu, Pierre (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

Bucholtz, Mary (forthcoming) "Shop talk: Branding, consumption, and gender in white middle-class youth interaction." In Bonnie McElhinny (ed.) *Words, worlds, and material girls: Language, gender, globalized economy*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Burton, Pauline, Dyson, Ketaki Kushari & Arderner, Shirley (eds) (1994) *Bilingual Women: Anthropological Approaches to Second-Language Use*. Oxford/Providence: Berg Publishers.

Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. Nova York: Routledge.

Cameron, Deborah (1992) *Feminism and Linguistic Theory*. 2nd ed. Londres: The Macmillan Press Ltd.

Cameron, Deborah (1995) *Verbal Hygiene*. London: Routledge

Chinchaladze, Nina & Tamara Dragadze (1994) "Women and Second-Language Knowledge in Rural Soviet Georgia: An Outline." Dins Burton *et al* (eds.). 80-84.

Cleghorn, Laura (2000) Valuing English: An Ethnography of a Federal Language Training Program for Adult Immigrants. MA Thesis. University of Toronto. http://www.ceris.metropolis.net/Virtual%20Library/education/Cleghorn1/cleghorn1.htm

Coates, Jennifer & Deborah Cameron (eds.) (1988) *Women in their Speech Communities: New perspectives on Language and Sex*. Londres: Longman.

Connell, R. W. (1987) *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press & Basil Blackwell.

Constantinidou, Evi (1994) "The 'Death' of East Sutherland Gaelic: Death by Women?" In Burton *et al* (eds.) 111-127.

Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (1999) "New Generalizations and Explanations in Language and Gender Research." *Language in Society* 28: 185-201.

Fairclough, Norman (1992) *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Fishman, Joshua (1967) "Bilingualism with and without Diglossia: Diglossia with and without Bilingualism." *Journal of Social Issues* 23: 29-38.

Fishman, Joshua (1972) "The Relationship between Micro- and Macro-linguistics in the Study of Who Speaks What to Whom and When." Dins Anwar S. Dil (ed.) *Language in Sociocultural Change*. Standford: Stanford University Press. 244-67.

Fishman, Joshua (ed.) (1999) *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Nova York: Oxford University Press.

Fishman, Pamela (1983) "Interaction: the Work Women Do." Dins Thorne, Barrie, Cheris Kramarae & Nancy Henley (eds.) *Language, Gender and Society*. Rowley, Massachussets: Newbury House. 89-101.

Gal, Susan (1978) "Peasant Men Can't Get Wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community." *Language in Society* 7: 1-16.

Gal, Susan (1979) *Language shift*. Nova York: Academic Press.

Goldstein, Tara (1995) "Nobody is Talking Bad: Creating Community and Claiming Power on the Production Lines." Dins Hall, Kira & Mary Bucholtz (eds.) *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self*. Nova York: Routledge. 375-400.

Goodwin, Marjorie H. (1990) *She-Said-he-Said. Talk as Social Organisation among Black Children*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Gumperz, John J. (1982) *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, Roy (1990) "On Redefining Linguistics." In H. Davis & T. Taylor (eds.) *Redefining Linguistics*. London: Routledge. 18-52.

Harvey, Penelope (1994) "The Presence and Absence of Speech in the Communication of Gender." Dins Burton *et al* (eds.) 44-64.

Heller, Monica (1999) *Linguistic minorities and modernity. A sociolinguistic ethnography*. Londres: Longman.

Heller, Monica & Martin-Jones (eds.) (2001) *Voices of Authority. Education and Linguistic Difference*. Westport, Connecticut: Ablex publishing.

Hill, Jane (1987) "Women's speech in modern Mexicano." Dins Philips *et al* (ed.) 121-160.

Huss, Leena (1999) *Reversing Language Shift in the Far North: Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland*. Uppsala: University of Uppsala.

Lakoff, Robin (1975) *Language and Women's Place*. Nova York: Harper & Row.

Le Page, R.H. & André Tabouret-Keller (1985) *Acts of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Makoni, Sinfree & Alastair Pennycook (2007) "Disinventing and Reconstituting Languages." In S. Makoni & A. Pennycook (eds.) *Disinventing and Reconstituting Languages*. Clevedon: Multilingual Matters. 1-41.

McDonald, Maryon (1994) "Women and Linguistic Innovation in Brittany." Dins Burton *et al* (eds.). 85-110.

Maltz, Daniel N. & Ruth A. Borker (1982) "A cultural approach to male-female miscommunication." Dins Gumperz (ed.) *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. 196-216.

Martin-Jones, Marilyn & Kathryn Jones (eds.) (2000) *Multilingual Literacies: reading and writing different worlds*. Àmsterdam: John Benjamins

Mills, Jean (2004) "Mothers and Mother Tongue: Perspectives on Self-construction by Mothers of Pakistani Heritage." Dins Aneta Pavlenko & Adrian Blackledge (eds.) *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual Matters. 161-191.

Moraes, Marcia (1996) *Bilingual Education: a Dialogue with the Bakthín Circle*. Albany, NY: SUNY Press.

Norton, Bonny (2000) *Identity and language learning: gender, ethnicity and educational change*. Harlow: Longman.

Pavlenko, Aneta (2001) "Bilingualism, gender and ideology." *International Journal of Bilingualism* 5(2): 117-151.

Pavlenko, Aneta (2005) ""Ask each pupil about her methods of cleaning": Ideologies of language and gender in Americanization instruction." *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 8(4): 275-297.

Pavlenko, Aneta, Adrian Blackledge, Ingrid Piller & Marya Teutsch-Dwyer (eds.) (2001) *Multilingualism, Second Language Learning, and Gender*. Berlín: Mouton de Gruyter

Philips, Susan (1987) "Introduction: the interaction of social and biological processes in women's and men's speech." Dins Philips *et al* (eds.) 1-11.

Philips, Susan, Susan Steele & Christine Tanz (eds.) (1987) *Language, gender and sex in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Piller, Ingrid & Aneta Pavlenko (2004) "Bilingualism and gender." Dins T. Bhatia & W. Ritchie (eds.) *Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell. 489-511.

Pujolar, Joan (1995) The identities of "la penya": voices and struggles of young working-class people in Barcelona. PhD. Thesis. Lancaster University.

Pujolar, Joan (2001) *Gender, heteroglossia and power. A sociolinguistic study of youth culture*. Berlín: Mouton de Gruyter.

Sadiqi, Fatima (2003) *Women, Gender and Language in Morocco*. Leiden: Brill.

Schlieben-Lange, Brigitte (1977) "The Language Situation in Southern France." *Linguistics* 19: 101-108.

Scotton, Carol Myers (1988) "Codeswitching as indexical of social negotiations." Dins Monica Heller (ed.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlín: Mouton de Gruyter. 151-186.

Solé, Y. (1978) "Sociocultural and sociopsychological factors in differential language rettentiveness by sex." *International Journal of the Sociology of Language* 17: 29-44.

Sunderland, Jane (2000) "Issues of Language and Gender in Second and Foreign Language Learning." *Language Teaching* 33: 203-23.

Tannen, Deborah (1984) *Conversational Style: Analyzing Talk among Friends*. Norwood, NJ: Ablex.

Thorne, Barrie (1993) *Gender Play. Girls and Boys in School*. Buckingham: Open University Press.

Tonkim, Elisabeth (1994) "Engendering Language Difference." Dins Burton *et al* (eds.) 186-192.

Uchida, Aki (1992) "When 'difference' is dominance: a critique of the 'anti-power-based' cultural approach to sex differences." *Language in Society* 21: 547-68.

Williams, Glyn (1992) *Sociolinguistics: a sociological Critique*. Londres: Routledge.

Woolard, Kathryn (1985) "Language variation and cultural hegemony: towards an integration of sociolinguistics and social theory." *American Ethnologist* 12(4): 738-48.

Woolard, Kathryn (1998) "Introduction: Language ideology as a field of inquiry." Dins Bambi Schieffelin, Kathryn Woolard & Paul Kroskrity (eds.) *Language ideologies: Practice and theory*. Oxford: Oxford University Press. 3-47.

Woolard, Kathryn (2004) "Codeswitching." Dins Alessandro Duranti (ed.) *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Blackwell. 73-94.

Yngve, Viktor (2004) "An Introduction to Hard-Science Linguistics." In V. Yngve & Z. Wasik (eds.) *Hard-Science Linguistics*. Nova York: Continuum. 27-35.

Notes

1. Agraeixo a Josep-Anton Fernàndez els seus suggeriments a esborranys anteriors d'aquest escrit.
2. Bona part de les idees aquí exposades sobre els estudis de bilingüisme fins al tombant dels noranta, les dec al mestratge de Marilyn Martin-Jones, per bé que la responsabilitat per les mancances que puguin tenir és exclusivament meva.
3. Original: "Sexual differentiation of speech is expected to occur whenever a social division exists between the roles of men and women that is, universally."
4. Original: "Gender differences in language use are often a reflection of such differences in activity and are associated with the activity rather than the gender."
5. Original: "The social practice of language-using is not defined simply by the act of speaking (or writing or signing). Nor is it completely defined by the structures of the language itself, though these do bear on it. What most crucially defines this social practice, I would argue, is the act of addressing someone, in some context, for some purpose."
6. Original: "The more fundamental problem is that, if we search for patterns in language data unconnected to the practices of particular communities, we can at best get correlational information, and can never offer explanatory accounts. Such practices typically are relevant not only to gender, but at the same time to other aspects of social identity and other relations."
7. Original: "While the term 'language' assumes a chain of signs without a subject, produced and seen from an 'objective' position or from nowhere in particular, 'discourse' as 'practices which form the objects of which they speak' (...) involves human beings as agents operating in specific contexts."
8. Original: "Feminist post-structuralist approaches (...) cease to view language as a set of disembodied structures. Instead, language becomes the locus of social organization, power, individual consciousness, and a form of symbolic capital (...) "a situated process of participation in multiple and overlapping communities of practice."
9. Font en anglès: "any utterance, in addition to its own theme, always responds ... in one form or another to others' utterances that precede it... The utterance is addressed not only to its own object, but also to others' speech about it... But the utterance is related not only to preceding, but also to subsequent links in the chain of speech communion... [T]he utterance is constructed by taking into account possible responsive reactions, for whose sake, in essence, it is actually created."
10. Font en anglès: "Each utterance is filled with echoes and reverberations of other utterances to which it is related by the communality of the sphere of speech communication..."
11. Font en anglès: "The utterance is filled with "'others' words, varying degrees of other-ness and varying degrees of 'our-"own-ness'"
12. Font en anglès: "Form and content in discourse are one, once we understand that verbal discourse is a social phenomenon."
13. Font en anglès: "In Bakthínian terms, subjectivity is social in nature, since individuals only come to understand themselves through interaction with others. (...) speakers signaled through a dialogue with themselves, or by reporting the words of others, that they had come to terms with, or were coming to terms with, a significant aspect of themselves."